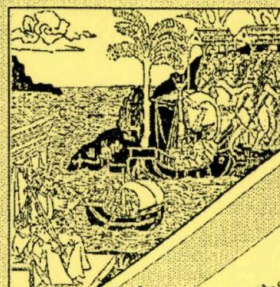
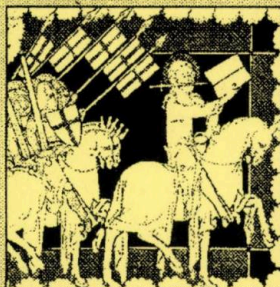
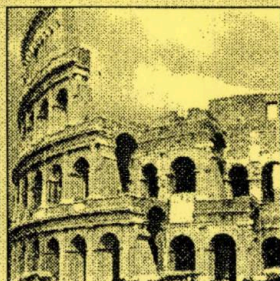
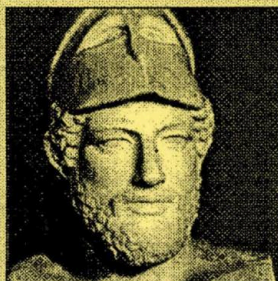
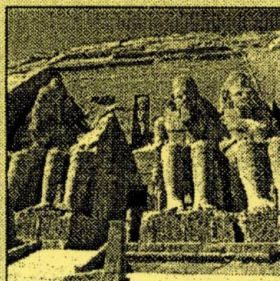

KLIÓ 2006/2

TÖRTÉNELMI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT

A tartalomról:

Háború és béke a XX. században
Egyházi reform és asszonyors
A tatárok és a Rusz

A történettudomány külföldi eredményei magyarul

KLIO. Történelmi szemlélő folyóirat

Szerkesztőbizottság: Niederhauser Emil akadémikus (elnök)
dr. Papp Imre kandidátus, egyetemi tanár, DE (főszerkesztő)
dr. Fodor Mihályné és dr. Reszler Gábor (szerkesztők).

Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás.

A borító Borsi Csaba munkája.

Nyomtatták a Kapitális Nyomdában, Debrecenben.

A szerkesztőség címe: dr. Fodor Mihályné,
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet
4010 Debrecen, Postafiók 48.

Kiadja a KLIÓ Alapítvány.

Megjelent

a **Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma,**

a **Nemzeti Kulturális Alapprogram,**

a **Nemzeti Civil Alap,**

a Debreceni Egyetem Művészeti
és Közművelődési Bizottsága,
a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi
Kara és Történelmi Intézete,

az MTA Derecei Területi Bizottsága,

Nyíregyháza Megyei Jogú Város

Kulturális Bizottsága,

valamint a Nyíregyházi Főiskola
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

MINISZTERIUMA

A KLIÓ az interneten is olvasható: <http://www.c3.hu/~klio>
e-mail cím: fodormne@delfin.klte.hu

A folyóirat előfizethető a KLIÓ Alapítványnál (4033 Debrecen, Herpay Gábor u. 50. Adószám: 18792234-1-09). Előfizetési díj egy évre 600 Ft + postaköltség, egyéni előfizetőknek 360 Ft + postaköltség.

ISSN 1216-2965

Tartalom

Historiográfia és történelemelmélet

- Helmut Altrichter–Klaus Herbers–Helmut Neuhaus (szerk.):
Mítoszok a történelemben (*Bernáth Beáta*) 3
- Mathias Beer–Gerhard Seewann (szerk.): Délkelet-kutatás a
Harmadik Birodalom árnyékában (*Szavári Attila*) 7

Összefoglalások

- Viljam Vasziljevics Pohlebkín: Tatárok és a Rusz (tatár–orosz
háborúk, tatár–orosz külpolitika) (*Pintér János Zsolt*) 12
- Philip Longworth: Oroszország birodalmi a történelem előtti időktől
Putyinig (*Sashalmi Endre*) 16
- A. N. Szaharov: Oroszország: nép, vezetők, civilizáció (*Kurunczi Jenő*) 19
- Gábor Hamza: Az európai magánjog fejlődése. A római tradíció
szerepe a modern magánjog kialakulásában (*Nótári Tamás*) 24
- Bino Olivi–Roberto Santaniello: Az európai integráció története
(*Kun Tibor*) 31

Fejezetek Közép- és Délkelet-Európa történetéből

- Horvát–magyar viszonyok, 1102–1918 (*Magyar Zoltán*) 36
- Martyn Rady: A Jagelló-kor átértékelése, 1490–1526
(*Gulyás László Szaboles*) 40
- Ana Dumitran: Monográfia az erdélyi románok kora újkori
vallásos identitásáról (*Baricz Ágnes*) 47
- Roman Holec–Elena Jakešová, stb. (szerk.): Szlovákia az évszázad
elején, 1901–1914 (*Lesfalvi Tibor*) 51
- A vajdasági németiség ellen elkövetett népirtás, 1944–1948
(*Mészáros Zoltán*) 59
- Dejan Djokić: Jugoszlávizmus: egy bukott eszme története,
1918–1992 (*Vukman Péter*) 66

Őskor és ókor

- Imamura Keiji, Junko Habu: Az első kerámia megjelenésének
körülményei és problematikája (*Czehelszky Zsuzsanna*) 74
- Amit a görög istenekről tudni kell – a Theoi-projekt és honlapja
(*Nemes Zoltán*) 78

Reinhard Wolters: Éremképek és propaganda a római császárkorban (<i>Nagy Márta</i>)	83
Középkor és kora újkor	
Hou Jongcsien (szerk.): Tongvancseng romváros kutatása (<i>Obrusánszky Borbála</i>)	89
Christina Deutsch: Kényszerű esküvő vagy kölcsönös beleegyezéssel kötött házasság? Megjegyzések a <i>consensus facit matrimonium</i> középkori jogelvéhez (<i>Pósán László</i>)	91
Peter Dinzlbacher: Egyházi reform és asszonyors az érett középkorban (<i>Bradács Gábor</i>)	95
Philip Haythornthwaite: Nagy Frigyes hadserege (<i>Varga Ákos</i>)	102
XIX. század	
O. N. Bogatireva: A kormányzósági adminisztráció és a zemsztvó-önkormányzat. A XIX. század második fele – a XX. század eleje (<i>Kurunczi Jenő</i>)	106
Catherine Horel: Az egzotikumból a modernitásba: egy évszázadnyi francia utazás Magyarországon (<i>Türke András István</i>)	110
XX–XXI. század	
Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig (<i>Kun Tibor</i>)	114
Emre Sencer: Balkáni nacionalizmus az oszmán parlamentben, 1909 (<i>Kráncz Mónika Emese</i>)	126
Joshua A. Sanborn: Felkavart birodalom – erőszakolt népmozgások és társadalmi katasztrófa Oroszországban az I. világháború idején (<i>Fodor Mihályné</i>)	129
Anka Zlateva: Osztrák adományok Bulgáriának, 1912–1918 (<i>Demeter Gábor</i>)	135
Thomas Lorman: Jobboldali radikális ideológia a magyar hadseregben 1921 és 1923 között (<i>Szabó Imre László</i>)	139
Wolfgang Benz: A Harmadik Birodalom története (<i>Dévényi Anna</i>)	147
Luis V. Pérez Gil: Külpolitika a republikánus-szocialista kormányzás két éve alatt Spanyolországban, 1931–1933 (<i>Zalai Anita</i>)	151
Steven E. Aschheim: A metafizikus pszichológus: Gershom Scholem életéről és levelezéséről (<i>Hollósi Gábor</i>)	159
Adeed Dawisha: Arab nacionalizmus a XX. században: örömmámortól a kétségbeesésig (<i>Prantner Zoltán</i>)	168
Jean Jolly: Buteflika Algériája (<i>Kun Tibor</i>)	177

Monográfia az erdélyi románok kora újkori vallásos identitásáról

Ana Dumitran a bukaresti Nicolae Iorga Történettudományi Intézetben szerzett doktori címet 2002-ben, Az Ortodox vallás – református vallás című kötetben doktori disszertációjának némileg átdolgozott változatát olvashatjuk. A szerző célja annak megvizsgálása, hogy az erdélyi románság a protestáns reformációval való másfélszázados együttélés és folyamatos konfrontálódás után, a XVII. század végén milyen felekezeti identitásúnak mondható.

A kérdést két szempontból közelíti meg, amely két szempont szerkezetileg is szervezi a könyvet. Az első rész a szembesülés, a konfrontáció jegyében elemzi az erdélyi románok (ortodoxok és kálvinisták egyaránt) és a más nemzetiségű erdélyi protestánsok XVI–XVII. századi kapcsolatát, míg a második rész ugyanezt a konfrontálódás következtében létrejött hatások (a szerző által kedvelt kifejezéssel élve; interferencia) szemszögéből vizsgálja. E második szempont azért is különösen fontos, mert a témát taglaló eddigi román szakirodalom nagy része az erdélyi románság és a reformáció, pontosabban az ortodoxizmus és kálvinizmus viszonyát kizárólag a kettő ellentétében látta leírhatónak.

A két szervező szempont ismertetése mellett Ana Dumitran a bevezetőben tömör, logikusan tagolt áttekintést nyújt egyrészt az egyháztörténet-írás helyzetéről általában, összefoglalva a jelentősebb román és külföldi szakirodalmat, másrészt egészen konkrétan, a XVI–XVII. századi erdélyi románság és a reformáció problémáját érintő szakirodalomról. (Az áttekintés során hivatkozott magyar kutatók, a teljesség igénye nélkül: *Balázs Mihály, Bitskey István, Horn Ildikó, Juhász István, Miskolczy Ambrus, Péter Katalin és Tóth István György.*) A munka során felhasznált forrásanyag két nagy csoportra osztható: az elsőbe az erdélyi, illetve a román fejedelemségek területén világi és egyházi hivatalok által kibocsátott, a románok kálvinizálására vonatkozó dokumentumokat sorolja a szerző, a másodikba a nem hivatalos jellegű források tartoznak.

A könyv egyik kulcsszava a reformáció. Ana Dumitran egyetért *Pierre Chaunu* megállapításával, miszerint a reformáció mint egyedi történelmi jelenség a nyugati egyház sajátossága, ugyanakkor viszont amellett érvel, hogy jelentése szerint (reformok, újrakeletlési, modernizálási eljárások összessége) ez a fogalom alkalmazható azokra a folyamatokra, amelyek a keleti egyházat jellemezték a XVI–XVII. században.

Mint köztudott, a XVI. századi Erdélyben az ortodox vallás nem tartozott a bevett felekezetek közé (általában eretneknek bélyegezték), mint ahogyan a románság sem a rendi nemzetek közé. Ilyen háttérrel indult a század közepe táján az erdélyi románok és a protestantizmus párbeszéde. Értelem-szerűen előbb a lutheri tanok terjesztői próbálták híveket szerezni a keleti hitű románság köréből; a kálvinista irányzat a XVI. század második felében kezdett terjeszkedni. 1566-ban a szebeni országgyűlés határozata alapján az erdélyi románok saját („kálvinista”) püspököt kaptak. Vitatottak a püspökség létrehozásának okai (őszinte missziós szándék, vagy inkább politikai okok), akárcsak az, hogy kinek tulajdonítható a kezdeményező szerep (a magyar hatóságoknak, netán a már kálvinista hitre tért románoknak), és ugyanennyire tisztázatlanok a rövid életű intézmény feloszlásának okai is. Megnevezése sem egyértelmű a román szakirodalomban: míg a román történetírás román kálvinista püspökségnek (*Episcopie româno-calvină*) nevezi, addig Ana Dumitran inkább a magyar szakirodalomba Juhász István által bevezetett román reformált püspökség (*Episcopie românească reformată*) megnevezés mellett érvel. Ennek oka az, hogy ez a püspökség a bizánci liturgiát gyakorolta, és tanai is jórészt ellentétben álltak a kálvinista tanokkal; fennállásának szinte kizárólagos hivatása – Dumitran meglátása szerint – a kultikus könyvek román nyelvre való fordítása és kiadása volt.

Az eddigi román szakirodalom véleménye szerint a román kálvinista püspökség csupán az erőszakos kálvinista térítés kudarca. Ana Dumitran a püspökség tevékenysége során kialakult sajátos vallási jelenséget inkább a román reformáció (*reformă românească*) terminussal kívánja megnevezni, mely elnevezést ugyancsak Juhász Istvántól kölcsönzi. A román reformáció, mint fentebb kiderült, határozottan különbözött a nyugati kereszténységben megjelent bármelyik protestáns iránytól; jelentőségét a szerző abban látja, hogy az erdélyi románság ennek segítségével próbált hivatalosan is betagozódni a protestáns világba (és ezáltal az erdélyi rendek közé is).

Összehasonlítva a két román fejedelemségbeli helyzettel, az erdélyi románok felekezeti identitása igen sajátos módon alakult a XVI. század folyamán. Nagyrésztük a keleti hitet vallotta (1571-től már egy önálló erdélyi ortodox püspökségről beszélhetünk), az ellenkező pólust jóval kisebb számban a protestáns románok alkották. E két kategória között helyezhetők

el azok, akik a román reformált püspökség fennhatósága alá tartozónak vallották magukat. A román reformációnak, mint vallásos jelenségnek jól körülhatárolt dogmatikai álláspont biztosítható vallásos identitását, a román reformált püspökség viszont megszűnt még mielőtt nyíltan elkötelezte volna magát a protestantizmus vagy egy megújuló ortodoxia mellett.

A XVII. század folyamán az erdélyi románok kálvinizálására különböző stratégiákat dolgoztak ki, többek között Keserői Dajka János és Geleji Katona István. E stratégiák gyakorlati hatékonyságát az iskolahálózat kiépítése, aktív nyomdászati tevékenység, a román nyelvnek a liturgia nyelveként való használata és a magyar szuperintendensnek való alárendeltség biztosította volna. Az utóbbi két feltétel megvalósulása azonban közel sem pótolta az első kettő hiányát, így komoly eredményekre sem lehetett számítani a kálvinizálás terén. Vizitációs jegyzőkönyvek vizsgálata alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a felsőbb egyházi szinteken elméletben kidolgozott stratégiák és tervezetek mellett a hierarchia alacsonyabb szintjén elhelyezkedő papság nem fejtett ki hatékony térítői tevékenységet. A kálvinizálási törekvések mögött éppen ezért – anélkül, hogy elvitatná az őszinte missziós törekvést – jórészt mégis reprezentációs szándékot lát és a joghatóság minél szélesebb körre kiterjesztésének vágyát. A kálvinista hitelesítés ilyen fogyatékoságai mellett mégis megvalósuló eredményeket az erdélyi románság vallási megújulásra való törekvéseként értelmezi Ana Dumitran, hiszen a gyakorlatban is tetten érhető változások ilyen körülmények között csakis az ő aktív hozzájárulásukkal jöhetnek létre. Jogosnak tűnik tehát az ortodoxia reformja (reforma ortodoxă) kifejezés használata a XVII. század során az erdélyi román (ortodox) egyházban végbement folyamatok megnevezésére, hiszen bár nyugati mintára (a magyar kálvinista egyház példáját tartva szem előtt) újul meg és a szent szláv nyelv helyett liturgiájába a román nyelvet vezeti be, mégis következetesen kitart az ortodox hit, a bizánci rituálé mellett.

A könyv második részében a szerző az intézmények helyett inkább az emberközi kapcsolatok vizsgálatára koncentrál. Egyik alapkérdése, hogy az erdélyi román klérus hogyan értelmezte a reformáció fogalmát, és hogyan viszonyult a megújítási törekvésekhez. A másik kérdés, hogy hogyan valósult meg az ortodoxia reformációja a hívek körében.

Esettanulmányok sorával mutatja be a szerző a két felekezet, a román ortodoxok és a magyar kálvinisták együttélését, párbeszédét. Következtetései szerint ez a dialógus legtöbbször az előbbieknél volt igen kedvező, ugyanis az erdélyi román egyházon belüli modernizálódás nem indulhatott volna el e párbeszéd nélkül. Ugyanakkor figyelmeztet, hogy a hatásokat nem szabad összetéveszteni a befolyással. Azáltal, hogy a kálvinizmus hatással volt az erdélyi ortodox egyházra, még nem befolyásolta annak identitását. E hatások

főképpen az anyanyelvnek a liturgia nyelvénél, a halotti prédikációk szokásának bevezetésében és intézményességének a magyar kálvinista egyházszervezés mintájára való felépítésében érhetők tetten.

Természetesen a román ortodox egyházra gyakorolt kálvinista befolyás tagadásával a szerző nem zárja ki a román kálvinizmus létét. A kálvinista identitású erdélyi románok az ortodox identitásúakkal együtt alkották az erdélyi románságot; térbeli megoszlásuk külön alfejezet témája.

Az utolsó alfejezetben négy román reformátor életútjának feltárásával mutatja be a szerző a román reformációnak és az ortodoxia reformációjának korlátait és lehetőségeit.

Az erdélyi románság felekezeti identitásának alakulását a XVI–XVII. században a román reformáció és az ortodoxia reformációja kifejezésekkel leírható jelenségek határozták meg. Az erdélyi románok felekezeti identitása a XVII. század végén alig mutatott eltérést a reformáció előtti állapottól, minőségében (szervezettség, öntudatosság szintjén) azonban jóval meghaladta azt. A kálvinista hittérítés és az erdélyi román egyház kapcsolatának voltak negatív oldatai is, de éppen a konfrontáció alakított ki olyan szellemi környezetet, amelyben megjelenhettek a román nyelvű könyvek, és amelyek olyan privilégiumokat köszönhet az erdélyi románság, amelyek alapvetően megváltoztatták mind a szervezetlen embertömeget, mind a korábban hasonlóképpen szervezetlen román egyházat. A mérleg tehát pozitív, a szerző kizártnak tartja, hogy az erdélyi románság képes lett volna csupán önerőből megvalósítani ezeket az eredményeket.

Ana Dumitran, *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI–XVII* (Ortodox vallás – református vallás. Az erdélyi románok felekezeti identitásának megjelenési formái a XVI–XVII. században). Editura Nereamia Napocae–Cristian Matos, Cluj-Napoca/Kolozsvár, 2004, 408. p.

Baricz Ágnes